

Tóth Szergej, Földes Csaba, Fóris Ágota (szerk.)

Lexikológiai és lexikográfiai látkép: Problémák, paradigmák, perspektívák

(Szeged: Generalia, 2004. 280 pp)

Tóth József

A kiadvány tanulmányainak többsége a pécsi XI. és a szegedi XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (2001, ill. 2002) lexikológiai és lexikográfiai szekciójában elhangzott előadások alapján készült. A kötet kiegészült még néhány olyan tanulmánnyal, amely illeszkedik a *Fasciculi Linguistici Series Lexicographica* célkitűzéseire. A szerkesztők gondos munkája eredményeként sikerült – a kötet alcímének megfelelően – olyan problémaköröket, újabb paradigmákat és perspektívákat felvázolni, amelyek az érdeklődő olvasó számára a lexikológiai és lexikográfiai diszciplínák aktuális látképét tárják elénk. Külön kiemelendő a kötet végén (262–269) a szerzők életrajzi adatait összefoglaló rövid rész, amely nagyban segíti a pályatársak kölcsönös és minél szélesebb körű megismer(tet)ését.

A kötet 33 rövidebb, ill. hosszabb terjedelmű tanulmányt tartalmaz. Közvetett vagy közvetlen módon mindegyikük mutatja a szótárírás terén az utóbbi időkben végbement forradalmi változásokat. A lexikográfiai paradigmaváltás nagy hatást gyakorolt a szótárkészítésre és a szótárhasználatra. Az 1990-es évek előtt és azt követően itthon és külföldön megjelent egy- és kétnyelvű szótárak sokasága értékes nyelvi anyagot kínál az adott időszak politika- és kultúrtörténetéből. Ezek az újabb, ill. átdolgozott szótárak nagyszerűen tükrözik információs társadalmunk lexikográfiai kutatásainak konkrét eredményeit, s a lexikográfus számára egyúttal már a jövő feladatait is meghatározzák. Vegyük most szemügyre az egyes tanulmányokat.

Bodnár Ildikó *Szótárak a 21. század küszöbén* című írása felhasználói oldalról tekinti át a 90-es évek óta jelentősen megszorodott, leginkább a német nyelvhez kötődő nyomtatott szótárakat (Héra István, Halász Előd–Uzonyi Pál–Földes Csaba, Ódor László, Hessky Regina, Hollós Zita). A tanulmány szól a szóbokros szerkesztésről is, amely másként történik az egyes szótárakban. A szerző szemléletes példák segítségével világít rá a bokrosítás előnyeire és hátrányaira.

Fábián Zsuzsanna olasz–magyar nagyszótárak vizsgálatára koncentrálna. Azt a központi kérdést teszi fel, hogy a korábbi „öszönös” vonzatábrázolástól eltérően megfigyelhető-e egyfajta elmozdulás a tudatos vonzatábrázolás irányába. Az igei vonzatok ábrázolásával kapcsolatosan nagyon ügyesen, példák sokaságával mutat rá a fejlődés mellett az ellentmondásokra, logikátlanságokra sőt a visszalépésekre is. A tanulmány erénye, hogy a szerző a felmerülő gondolatokat folyamatosan összegzi és azokból helyes következtetéseket von le. Kiemelendő, hogy a célkitűzéshez kapcsolódóan egy konkrét és egy általános javaslat is megfogalmazódik,

amellyel a szerző az igei vonzatkeret(ek) terén még nagyobb precizításra törekszik.

Forgács Tamás egy lexikográfiai kutatási projekt állásáról számol be. A mai magyar nyelv frazemaszótára időközben (2003) már meg is jelent, s ezzel a magyar frazeológiai kutatás igen régi adósságot törlesztett. A szerző bemutatja az új magyar frazeológia szótár létrejöttéhez elengedhetetlen kutatási aspektusokat: a szótári anyag válogatásának szempontjait, a szótári címszók felépítését, a gyűjtés nehézségeit, a korpuszvizsgálat előnyeit, a szótárt mint kortörténeti dokumentumot, a szótár elektronikus változatát. A szerző megállapításait mindig szemléletes példákkal támasztja alá (l. 27–29. pp. *Rágja az éhkoppot; Csóka a csókának nem vájja ki a szemét; Mindenki tudja, hol szorítja a csizma; A járdát koptatja; Fülig benne van valamiben; Nem ettem kefét!*). Nagyon fontos, s ennek ez a mű is meg kíván felelni, hogy a korszerű szótárnak empirikus adatgyűjtésen is kell alapulnia. Meggyőződésem, hogy Forgács Tamás nagy gondossággal felépített szótárát minden érdeklődő szakember és nem szakember örömmel veszi kezébe.

Fóris Ágota két tartalmilag egymástól merőben eltérő tanulmánnyal képviselteti magát. Előbb azokat a területeket mutatja be, amelyek a lexikográfia fejlődésében gyorsító hatásként jelentkeznek (informatika, elektronika, optika, telematika stb.), majd egy igen aktuális témakörrel, a szakmai terminológiák pontos leírásával és mesterség-szótárakban történő összegyűjtésével foglalkozik. Katus Elvira magyar–bolgár–horvát példaanyag alapján az egyes frazeologizmusok között meglévő szemantikai kapcsolatok rendszerét (antonímia, szinonímia, homonímia) vizsgálja. Vázlatos előadásában sikerült ráirányítani a hallgató, ill. az olvasó figyelmét arra, hogy a frazeológiában a motiválatlan frazeológiai jelentés következtében könnyebben jöhetnek létre szinonim sorok, mint a szó-készlet egyéb területein. Kispál Tamás három német (DUW, LGWDaF, WBDaF) és három német–magyar szótár (Hessky, Halász, Halász–Földes–Uzonyi) segítségével vizsgálja a metaforikus kifejezések szótári ábrázolását. Az összehasonlítás alapja olyan kérdéskörök tanulmányozása mint a szótárak metaforadefiníciója, a metaforák jelölése, a metafora helye a szócikken belül és a metaforizációs folyamat lexikográfiai kodifikálása. A szerző példákkal illusztrált megfigyelései és az azokból eredő tanulságok ösztönzőleg hatnak a további kutatásokra.

Kiss Mónika *Szótár a szótárban* című tanulmányának középpontjában a *szótár* szó értelmező szótárbeli jelentései és azok meghatározásai, a szó francia megfelelői és jelentésmezői, valamint a kétnyelvű szótárak példaanyagában fellelhető jelentésárnyalatok állnak. A szerző összehasonlítja a francia szavak visszakeresésével kapott magyar megfelelők és a kiindulási pontként szereplő szó jelentésjegyeit. Nyomon követhetjük, hogyan változik a *szótár* szó kiterjedt szemantikai mezője és hogyan fejeződnek ki az egyes jelentésárnyalatok a francia és magyar nyelvben.

Koutny Ilona *Nyelvi és nyelven kívüli ismeretek a szótárban* című tanulmányában betekintést enged egy idegen nyelvű–magyar, ill. egy magyar–idegen nyelvű újfajta, teaurusz jellegű tematikus szótársorozat kidolgozásába. A legfontosabb mindennapi szavakhoz (főleg főnevek, de lehetnek igék és melléknevek is) társul az általuk reprezentált esemény szereplőinek és körülményeinek a leírása. Min-

denképpen üdvözlendő, hogy a szerző a keretszemantikai kutatások eredményeire támaszkodva törekszik arra, hogy a szavakat természetes környezetükben mutassa be.

Kugler Katalin a legújabb orosz nyelvű szótárakról osztja meg velünk gondolatait. Meghatározza, hogy tulajdonképpen mely orosz vonatkozású szótárak tartoznak a „legújabbak” közé. A recenzió írója az orosz szlengkutatás megkétszetsége okán Fenyvesi István (2001) *Orosz–magyar és magyar–orosz szlengszótár* című munkáját szeretné kiemelni. Nemcsak a nyelvészek érdeklődését keltheti fel ugyanis mindaz, amit az orosz lexikográfia „szalonképtelennek” minősített, s ezáltal ki is hagyott az orosz szótárakból. Az érdeklődő olvasó számára is bizonyosan tanulságos és szórakoztató az orosz nyelv alsó rétegeihez tartozó szitokszavakba, trágár vagy obszcén kifejezésekbe és magyar megfelelőikbe való alámerülés.

Magay Tamás előadásának írásos változatában *Kritika a (szótár)kritikáról* ismerteti azokat a főbb szempontokat, amelyek alapján objektív és elemző szótár-összevetéseket készíthetünk, megteremtve ezáltal is a helyes kritikai szemlélet kialakításának alapjait. Újszerű megközelítésében helyet kapnak a publicisztika és a tudomány szintjén azok a fórumok és műfajok is, amelyekben a szótárkritikák megjelennek. Mivel magyarországi szótárkritika alig létezik, a szerző kitekintése elsősorban az angolszász világra irányul. A 2. fejezetet a magyar szótárírás- és szótárkritika-történetnek szenteli. A múlt és a jelen bemutatása mellett nagyon helyesen inkább a jövő feladataira koncentrálnak, soha nem tévesztve szem elől azt a gondolatot, hogy még a kritikát is kellő kritikával kell fogadnunk.

Márkus Éva *Szóföldrajzi vizsgálódások a Budai-hegység német nyelvjárásaiban* című előadásában a 2000-ben megvédett disszertációjának néhány eredményét mutatja be, amelyek a lexikológia a nyelvjáráskutatásban témakör iránt érdeklődők számára mindenképpen figyelemre méltóak. A következőkben először egy német–magyar/magyar–német analitikai kémiai szakszótár előkészületeiről, majd pedig egy szakszótár lemmaszelekciós kérdéseiről olvashatunk.

Murányiné Zagyvai Márta két tanulmánnyal szerepel a kötetben, az egyik a kémiai szótár megírásához szükséges adatgyűjtés eredményeiről számol be. Megállapításokat tesz a leendő felhasználókra, a szótárhasználat célja szerinti tipologizálásra, a szótár többfunkciós jellegére, az aktuális kémiai szókincs használatára, a szótár nyelvi és szakmai megbízhatóságára vonatkozóan, s nem feledkezik meg arról sem, hogy a felhasználók egyre inkább az elektronikus szótárakat helyezik előtérbe. A másik tanulmány a szótárba felveendő lexikai elemek válogatási elveit ismerteti és a velük kapcsolatosan felmerülő problémákat érinti.

Muráth Judit témája a szakszótárírás elmélete a germanisztikában. A jól használható szakszótárak megalkotásának feltétele, hogy a szótáríró megalapozott elméletre támaszkodjon és alaposan felkutassa a szakmai háttérrel is. Nemesné Kiss Szilvia azokat a pontokat kutatja, amelyek mentén a névtan és az alkalmazott nyelvészet összekapcsolódhat. A szerző igazolja Hoffmann István (2001) bevezetőben idézett mondatát, mi szerint a magyar névkutatás valóban „magyarságtudományi diszciplína”.

Pacsai Imre a világ nyelvi képe megjelenítési módját és eszközeit vizsgálja. Szemléletes példák sokaságán keresztül először az orosz közmondásokban fel-

tároló nyelvi kép strukturális tényezőit vázolja fel, amelyek az orosz népnyelvhez kötődnek, majd az orosz kulturális zóna közmondásainak képi és tartalmi azonosságait vizsgálja. Megállapítja, hogy az orosz közmondásokban fellelt nem szláv nyelvi és tartalmi vonások rendszert alkotnak. A Volga-medencében élő népek nyelvi és kulturális sajátosságait meghatározó sokoldalú kapcsolatrendszer hozzájárult a világ nyelvi képének sajátos formálásához is.

Pajzs Júlia *Korpuszalapú szótárírás alternatívái* című tanulmányában számítógépes korpusz segítségével készült szótárakból kiindulva felsorolja a korpuszok jellemzőit, majd bemutatja a tervezett Nagyszótárt, amelynek forrásanyagául a Magyar történeti korpusz szolgál. Elénk tárul egy „opportunista/realista szótár” tervezete, annak főbb sajátosságaival és a próbaszócikk készítés tapasztalataival. A hét próbaszócikk áttanulmányozása után a jelentésárnyalatok sokasága mellett tudatosodik bennünk a lexikográfus profizmusa is. A szótárt nagy érdeklődéssel váró szakemberben és a szótárhasználóban is minden bizonnyal felmerül az az igény, hogy minél előbb kézbe vehesse a szótárkészítő munka eredményét. A jelenleg érvényben lévő koncepció szerint erre azonban még hosszú ideig kellene várnunk. Pálfy Miklós munkája *Alapjelentés és kiinduló jelentés egy két-nyelvű szótárban – Egy lexikometriai vizsgálat tanulságai* tulajdonképpen hasznos statisztikai elemzés. A *francia–magyar kéziszótár* (Pálfy 1999) anyagára támaszkodva igei és főnévi jelentésstruktúrák reprezentációját vizsgálja, s az eredmények segítségével Kiefer Ferencnek a poliszémia-kontinuumra, valamint a szabályos és szabálytalan poliszémiára vonatkozó meghatározásait próbálja alátámasztani. Nagyon szemléletesek a vizsgálatait, ill. azok eredményeit bemutató táblázatok (kontingencia-tábla, igei, névszói, ill. igei vs névszói megfigyelt és elméleti értékek).

Piróth Attila az *Angol–magyar fizikai szótár* megjelenését 2005 körülre prognosztizálja. A fizikával foglalkozók és a fizika iránt érdeklődők bizonyosan nagy örömmel veszik majd kezükbe ezt a hiányt pótló művet. Pomázi Gyöngyi *Szótárszerkesztési módszerek. Német zsebszótárak* című tanulmányában az Akadémiai Kiadó legkisebb tagjait, a zsebszótárakat, a célközönség meghatározását, a zsebszótárak makro- és mikrostrukturális felépítési elveit, a magyar terminológia kérdéskörét, a szótárak tipográfiáját és a zsebszótárak adatbázisban való rögzítését érinti.

Réder Anna a kollokációk kérdéskörét vizsgálja különböző német szótárak segítségével. Kiemeli egy kollokációs szótár szükségességét, de mindenképpen alapvető fontosságúnak tartja, hogy a kollokációk a szótárakban a mikrostruktúra egy meghatározott részében külön jelzéssel legyenek ellátva.

A szótárpiac 2002-ben egy hétnyelvű, magyar–angol–finn–francia–német–olasz–orosz politikai/diplomáciai szótárral gazdagodott (Mihalovics-Révay 2002). Ennek kapcsán vállalkozik Répási Györgyné a magyar, német és orosz politikai/diplomáciai szaknyelv összehasonlító vizsgálatára. Sulyok Hedvig *Utak a szótárhoz, utak a Verancsics-szótárhoz (és tovább)* című tanulmánya tudománytörténeti szempontból vizsgálja ennek az évszázadokon átívelő régi szótárnak kultúra- és adathordozó szerepét.

Székely Gábor saját magyar–német szótárát mutatja be a fokozó értelmű szó-

kapcsolatokról, amely időközben a Tinta Kiadó gondozásában már meg is jelent. Ezt a kuriózumnak számító, nagy gondossággal elkészített speciális szinonimaszótárként is használható munkát joggal ajánlja szerzője fordítóknak, nyelvtanároknak, a tanárképzésben, valamint a fordító- és tolmácsképzésben részt vevő hallgatóknak.

Tóth József *Wortfelder in der zweisprachigen Lexikographie* című tanulmányában a szómező-elmélet(ek) egyik felhasználási területeként vázolja fel a szintén nívumnak tekinthető kontrasztív szócikkekben álló német–magyar igemezőszótár tervezetét. Meghatározza azokat a legsürgősebben elvégzendő feladatokat, amelyek elengedhetetlenek ennek a kétnyelvű szótárnak a létrehozásához.

Tóth Szergej *A totalitarizmus szóteremtése* címet viselő megkésettnek tartott háttér tanulmányában megosztja velünk azokat a gondolatait, amelyek az Akadémiai Kiadó orosz–magyar és magyar–orosz szótárai egyik szerkesztőjében a szócikkek szerkesztése és átdolgozása közben újra és újra felmerültek. A szerző igen szemléletesen mutat rá arra, hogy bizony még nagyon távol állunk attól, hogy a szovjet totalitárius társadalomban működő folyamatoknak az orosz szókincsre gyakorolt hatását lexikológiai és lexikográfiai értelemben teljes mértékben feltártnak tekinthessük.

Tyukász Dóra írásában: *Gondolatok a szexista kifejezések kiküszöbölésének lehetőségeiről az olasz nyelvben* bőséges példaanyaggal illusztrálva arra a végkövetkeztetésre jut, hogy továbbra is a hímnemet, a hímnemű alakokat részesítik előnyben. A nyelv tehát ellenáll a változtatási törekvéseknek.

Uzonyi Pál a Gáldi László-féle *Orosz–magyar és Magyar–orosz kéziszótár* (2000) átdolgozásának, felújításának menetét mutatja be. Mintha az átdolgozás irányítója nem lenne teljesen elégedett a vállalkozás eredményével. A két világoskék kötet az időközben fellelt hibák ellenére is tagadhatatlanul bizonyítja, hogy ezen a területen is elindult valami, amiért mind a főszerkesztőnek, mind pedig a szintén intenzív munkát végző munkatársaknak köszönet jár.

Vágvölgyi Edit a magyar orvosi szaknyelv változásait elemzi, majd Vass László terjedelmes tanulmánya a verbális és képi összetevőből felépített kommunikátumok Petőfi S. János (2001) által megkülönböztetett tizenhárom altípusából kilencet mutat be vagy legalább szemléltet. A teljesség igénye nélkül sikeresen érzékelteti a választott tipológiai keret produktivitását és a multimediális humán kommunikáció gazdagságát, ösztönözve ezzel a további kutatásokat. A klasszikus nagyszótárakat bemutató sort Vitányi Borbála francia–magyar és magyar–francia nagyszótárakról szóló gondolatai, majd pedig tájnyelvi értelmező szótáraink stilisztikájának elemzése zárja.

Összegzésként megállapítható, hogy a kötetet tartalmi sokszínűség jellemzi. A lexikológia és a lexikográfia területén napjainkban számos új kutatási projekt van folyamatban. A kötetből kitűnik a kutatás igen szerteágazó jellege. Melyek vajon a jövőbe mutató kutatási irányvonalak? Ezt igen nehéz megállapítani, hiszen a szótárírás terén lezajló markáns változások eredményeként újabb teendők sokasága áll előttünk. Csak néhány a legfontosabbak közül: a jelentésleírás és -ábrázolás módszereinek továbbfejlesztése, a szótárak anyagának állandó frissítése, a szaknyelvi szótárak választékának folyamatos bővítése, többnyelvű

szemasziológiai szótárak létrehozása, egy- és többnyelvű tematikus szótárak kidolgozása, a lexikográfiai kutatás egyik mozgatórugójának, a szótárkritikának hangsúlyosabb előtérbe helyezése stb.

A kötet formája kifejezetten olvasóbarát: valamennyi tanulmány végén van idegen nyelvű összefoglaló, a könnyebb eligazodást segíti a kötet végén található tárgy- és névmutató is. A tanulmányok tematikus sokszínűségéből adódóan a kötet nemcsak a nyelvészet, hanem a társtudományok iránt érdeklődő szakemberek és egyetemi/főiskolai hallgatók ismereteit is bővíti, és újabb kutatásokra ösztönöz. A tanulmánykötet éppen ezért nem hiányozhat egyetlen lexikológiával és lexikográfiával behatóan foglalkozó szakember könyvespolcáról sem. A kötet szerkesztőit dicséri, hogy befogadták és közkinccsé tették a lexikológiai és lexikográfiai kutatás igen szerteágazó és sokszínű irányzatait és vizsgálati eredményeit.